

شرح مختصری از

قانون

تصنیف بزرگ طبی

شیخ الرئيس شرف الملك حجة الحق حميد بن عبد الله بن مينا

معروف به

شيخ الرئيس

«منصوری» رازی که اولی را میتوان در حقیقت دائرة المعارف بزرگ طبی اسلامی نام گذارد و دومی را مختصر و ملخصی از علم طب و کتاب دستی طالبان طب و باصطلاح کتاب «کامل الصناعة الطبية - Manuel» میباشد و کتاب «الملکی یا الملکی» تألیف علی بن عباس مجوسی اهوازی ارجانی جامعترین کتاب طبی تا دوران شیخ میباشد. و بموجب گفته ابو عبید عبد الواحد جوزجانی این سینا کتاب قانون را برای شاگردانش تدریس مینموده است.

۲- مقایسه مختصر بین قانون و کتب طبی قبل آن - چنانکه در مقالات شماره های قبل آمد، حاوی رازی دائرة المعارف طبی جامعی است که رازی در آن جمیع عقاید و نظرات اطباء قبل از خود را به رشته تحریر درآورده و آنچه که اطلاعات از پزشکان قدیم یونان و روم و ایران بوده جمع آوری کرده، آنگاه با نظرات و تجارب خود و آزمایشهایی که شخصاً در بیمارستانها و مطب نموده، کتاب

۱- معرفی کتاب قانون و تاریخ تصنیف آن - کتاب قانون مهم ترین و مفصل ترین و مشروح ترین تصنیف طبی شیخ است. شیخ را غیر از این کتاب آثار زیادی در طب است که تعداد آنها اعم از منصوص و منسوب بوی قریب چهل و شش تألیف میباشد (قریب سی و یک عدد منصوص و پانزده منسوب).
شیخ قسمت اول قانون را در جرجان (در حدود سال ۴۰۳ هجری قمری مطابق با ۱۰۱۲ میلادی) و یکی دو قسمت را (یا قسماً) در ری (در حدود سال ۴۰۵ هجری قمری مطابق با سال ۱۰۱۴ میلادی) و بقیه آنرا که قسمت پنجم و بقیه قسمت چهارم کتاب باشد در همدان (در خلال سالهای ۴۰۵ و ۴۱۴ هجری قمری مطابق با سالهای ۱۰۱۴ و ۱۰۲۳ میلادی) تصنیف نموده است. این مطلب از رساله سرگذشت بدست آمد. در این رساله در باب تاریخ تصنیف کتاب آمده که محقق است پس از کتاب های «حاوی» و



تصویر بوعلی - بنا که انجمن آثار ملی آنرا پذیرفته است

شیخ رئیس ابوعلی سینا
۴۲۷-۴۷۰

سبب عیارت و نگارش مطالب و جمع آوری جمیع اطلاعات طبی تا دوران شیخ بسیار ممتاز میباشد ، مضافاً بدانکه قانون از قلم یک فیلسوف طبیب برشته تحریر درآمده است و از آن گذشته چون در قدیم (تا قریب پنجاه سال قبل در ایران) تحصیل طب منضم با تحصیل فلسفه و حکمت بوده بدین معنی که این دو رشته از علوم را توأمأ تحصیل می نمودند و لسی تحصیل حکمت مقدم بر طب بود و چون جانب فلسفی شیخ بر رازی و اهوازی و پزشکان قبل از وی رجحان داشته بدین مناسبت قانون در دوران شیخ شهرت یافته است . بعلاوه یقین و حتمی است که شیخ شخصاً کتاب را تدریس می نموده است ، در صورتیکه معلوم نیست رازی کتاب حاوی و اهوازی کتاب ملکی را تدریس کرده باشند (یا اگر کتابهای حاوی و ملکی در دوران حیات رازی و اهوازی

را تدوین کرده است . از آن گذشته رازی در کتاب حاوی در باب بیماریها علاوه بر آنکه درمان آنها را از قول اطباء قبل از خود یک یک نگاشته در آخر عقیده و نظر خود را مشروحاً بیان داشته است . از این رو یقیناً « حاوی رازی » تا قرن چهارم هجری قمری جامعترین کتاب طبی میباشد . اما در مورد کتاب « ملکی » تالیف اهوازی باید

دانست که این کتاب در دو قسمت نظری و عملی تصنیف گردیده که از حیث طبقه بندی و نظم مقالات و ابواب و فصول در میان کتب طبی مقامی ارزنده دارد . اهوازی در این کتاب همانند رازی عقاید و نظرات اطباء پیشین را ذکر کرده ، اما نه بنحوی که رازی متذکر گردیده است ، ولی از حیث نظم و طبقه بندی کتابی کم نظیر میباشد ، مضافاً بدانکه چون وی طبیب عضالدوله دیلمی بوده ، توانسته است آنرا در زمان خود برای طلاب علم طب عرضه بدارد ، در صورتیکه معروف چنین است که حاوی رازی از اوراق و یادداشتهائی که استاد جمع نموده پس از مرگش منظم و تدوین شده است . و این قول را مورخان و صاحبان تراجم و تذکره ها اغلب متذکر گردیده اند که پس از مرگ رازی کتاب جمع آوری شده است .

فقط نکته ای که باید بدان اضافه کرد ، آنکه رازی در یکی از رسالات خود عبارتی بدین نحو دارد : « چنانکه در کتاب حاوی متذکر شده ام » . از این رو معلوم میشود که رازی کتاب حاوی را در زمان خود حاضر و آماده داشته ولی نتوانسته است همانند سایر مؤلفات طبی اش آنرا بخوبی تدوین کند و در دسترس طالبان علم طب قرار دهد .

از طرفی قبل از شیخ کتابهای طبی بسیاری چه بصورت ترجمه از یونانی به سریانی سپس به عربی و یا از یونانی مستقیماً به عربی برگردانده شده و عده ای از اطباء مؤلفاتی بسیار سودمند داشته اند که اگر بخواهیم بشرح آنها و مقایسه با قانون شیخ بپردازیم مطلب بدرزا کند .

منظور از نگارش سطور بالا اطلاع مختصر از کتابهای طبی ممتاز قبل از شیخ بود . اما کتاب قانون که موضوع این مقاله است از نظر

تدریس شده قطعاً بمانند تدریس قانون توسط شیخ نبوده است) و همین امر بانضمام قدرت بیان و تسلط کامل شیخ مبتنی بر بیان مطالب یکی از عوامل شهرت قانون گردیده است. مطلب دیگر که تذکر آن در این قسمت کمال لزوم را دارد آنکه شیخ بهمناسبت نوع کم نظیر خود و تسلط کامل در تدریس طب و موقع خاص وی و اینکه طبیب پادشاهان آل بویه بوده نظرات و عقاید متقن و ابتکارات بزرگی در طب (که شرح آن در این مختصر ننگند) توانسته است مقام قانون را در دوران خود و پس از وفاتش بسیار رفیع گرداند و بدین ترتیب با آنکه طلاب علم طب از کتابهای حاوی رازی و ملکی اهوازی استفادات می نمودند آنها را تحت الشعاع خود قرار دهد.

بطور خلاصه قانون کتاب جامع طبی است که به قلم یک فیلسوف فصیح و مسلط به فلسفه میباشد.

بر مطالب بالا نکته ای اضافه می نمایم و آن اینکه قانون شیخ پس از آنکه در مشرق زمین شهرت بسزائی یافته در مغرب زمین نیز مشهور شده است، و اولین کتاب طبی است که به لاتینی ترجمه شده و همین نکته ارجح و مقام قانون را در دنیای متمدن بالاتر از سایر کتب طبی قرار داده است.

من یک نکته دیگر در این مبحث اضافه می نمایم و آن موضوع درمانهای عجیب و غریب و شاهکارهایی است که شیخ در قانون آورده و از بسیاری مطالب طبی و نشانه های بیماری ها و گیاهان طبی و داروئی در کتاب متذکر گردیده که با اصول و مبانی کنونی تفاوت ندارد که اگر خواستید مطالعه همه آنها را بنگارم باعث تطویل مقال گردد.

با بیان مطالب بالا معرفی کتاب قانون و مقایسه آن با کتب دو طبیب دانشمند قبل از وی کمی روشن گردید.

۳ - تقسیمات کتاب قانون

قانون مشتمل بر پنج کتاب است بشرح زیر: کتاب اول در اوامر کلی طب که مشتمل بر چهار فن و چهارده تعلیم و سی و سه فصل؛

کتاب دوم در داروهای مفرد که مشتمل بر دو جمله؛ کتاب سوم در بیماریهای جزئی اعضاء و اندامهای آدمی از سرتا پا و مشتمل بر بیست و دو فن؛

کتاب چهارم در بیماریهای جزئی که مخصوص بعضوی نیست و مشتمل بر هفت فن؛

کتاب پنجم در داروهای مرکب که قرابادین (اقرابادین) و مشتمل بر تعدادی مقالات و دو جمله میباشد.

اکنون بذکر یک کتابهای پنجگانه قانون می پردازیم: کتاب اول مشتمل بر موضوعات حد طب و ارکان و مزاج و اخلاط اعضا بدن و ارواح و افعال و قوی و بیماریها و علل و عوارض آنها و بیماریهای مزاجی و علل و عوارض آنها و بهداشت و سلامتی و علل مرگ و تدابیر لازم برای صحت و سلامتی و بهداشت کودکان و بزرگان و پیران و امثال آنها است؛

کتاب دوم - مشتمل بر داروهای مفرد است؛ (باید دانست که مقصود از داروهای مفرد در اصطلاح طب قدیم جمیع مواد آلی و غیر آلی موجود در طبیعت بوده است.)

در این کتاب شیخ تقریباً تمام داروهای گیاهی و معدنی و حیوانی با خواص و موارد استعمال آنها را آورده است و قسمت مربوط به گیاههای طبی مستعمله در بیماریهای کبدی آن بسیار ممتاز میباشد که با طب کنونی مطابقت تام دارد؛

کتاب سوم درباره بیماریهای جزئی اندامهای بدن آدمی از سرتا قدم میباشد و مشتمل بر بیماریهای سر و مغز و اعصاب و چشمها و ضمائم آن و گوش و بینی و دهان و زبان و دندانها و لثه ها و سقف های دهان و لبها و گلو و ریتین و سینه و قلب و پستان و مری و معده و کبد و کیسه صفرا و طحال و امعاء و مقعد و کلیه ها و مثانه و آلات دفع ادرار و اعضاء تناسلی مرد و زن و بیماریهای دست و پا میباشد؛

در این کتاب شیخ را شاهکارهای کم نظیری است که برای تشریح مطالب آن احتیاج به دقت زیاد و مطالعه فراوان میباشد و امیدوارم در شماره های بعد شاهکارهای شیخ را مفصلاً مخصوصاً درباره سل ربوی و سه مرحله آن و بیماریهای کبدی و درمان آنها که نکات بسیار دانشمندانه دارد شرح دهم؛

کتاب چهارم در باب امراض جزئی که مخصوص بعضوی یا اندامی نیست و مشتمل بر شرح و درمان انواع و اقسام تبها

و پیش بینی و پیش گیری و بحران بیماریها و انواع ورمها و جوشها و بثورات بدن و شکستگیها و جا انداختن

روذ و مالی شراب یتخذ بعصارة اللورد مع عسل .
ایضاً « ... کل قیراط اربعة شعيرات الثلث اوبولو تسعة


قراریط القوانوس اوقية ونصف
القوابوسین ثلث اواق ثمانية
اوبولو اربعة وعشرين قیراطاً .
(از قانون چاپ تهران)

۴- شروح و تلخیصات قانون
عده زیادی از اطباء و
دانشمندان شروحي بر قانون
و قسمتهای مختلفه آن نگاشته اند
که در اینجا مختصراً متذکر
میگردیم و قبل از تذکر بدانها
توجه خوانندگان مجله را
به نکته بسیار مهم زیر جلب
مینمائیم :

« و آن اینکه در میان
کتب و آثار اطباء پیشین
شروحي که بر قانون نوشته شده
از شروح و حواشی که بر
سایر کتب و آثار طبی زیادتر
میباشد . این مطلب بسیار
واضح و آشکار است ، چرا
که قانون در زمان شیخ (طبق
گفته جوزجانی) تدریس
می شده است و از آن پس کتاب
درسی مکاتب شرق و غرب
بوده ، بدیهی است همه بدین
امر اشتیاق داشتند . بدین جهت
می بینیم ، علاوه بر عده ای که
بر قانون شروح نوشته و صاحبان

تذکره و تراجم احوال از آنها یاد کرده اند ،
تعدادی شروح از قسمتهائی از قانون توسط دانشمندانی در

سپستان ایران



PORTRAIT D'AVICENNE

پارگار جشن سنه رساله ابن سینا

10 + 1/2 RIALS

استخوانها و شکافهای
استخوانهای سر (مقصود
شکافهای مادرزادی استخوانهای
سراست) و سموم و برطرف
نمودن لك و خالهای صورت
و زگیل و امثال آنها و بطور
کلی آنچه که در سطح بدن
اضافی دیده شود میباشد :

کتاب پنجم در باب داروهای
مرکب میباشد و آن در دو
جمله آمده است :

(۱) در داروهای مرکبه
از قبیل حبها و معجونها و
گردها و شربتها و روغنها
و شیافها و قرصها و تریاقها
و مالیدنیها و لعوقها و شرابها
و سایر ترکیبات داروئی است ؛
(۲) در داروهای مرکب و
مغرب مربوط به يك يك
امراض .

ابتدای قانون بدین نحو
آمده است :

« و بعد فقد التمس منی
بعض خلیص اخوانی و من
یلزم منی اسعافه بما یسمح به و سعی
ان اصنف فی الطب کتاباً مشتملاً
علی قوانینه الکیلیة و الجزئیة ،
اشتملاً یجمع الی الشرح
الاختصار و الی ایفاء الاکثر

حقه من البیان الایجاز ما سعفته بذلك و رأیت ان اتکلم »
آخر قانون « ... و یرفع او کسالی خل یخلط بماء الملح

سپستان ایران



LE NOUVEAU TOMBEAU D'AVICENNE

پارگار جشن سنه رساله ابن سینا

10 + 5 RIALS

ذیل شروع قبل از خودنگاشته‌اند. غیر از آن مدرسین قانون از زمان فوت شیخ تا صدسال قبل ضمن تدریس حواشی و شروحی بر موضوعات و قسمت‌های قانون نوشته‌اند که ذکر همه آنها مطلب را بدرازا کشاند.

اکنون شروع مهمه و معتبره‌ای که بر قانون آمده است بترتیب تاریخ فهرست وار متذکر میگردیم:

(۱) چنین بنظر میرسد اول دفعه ابو عبید عبدالواحد جوزجانی تفسیری بر مشکلات قانون نگاشته (طبق گفته صاحب تتمه صوان الحکمة):

(۲) در قرن پنجم شرح علی بن رضوان (متوفی سال ۴۶۰ هجری قمری):

(۳) در قرن ششم توسط فخرالدین رازی:
 ایضاً شرح جمال‌القانون از هبة‌الله بن جمعی (متوفی سال ۵۹۴ هجری قمری):

(۴) در قرن هفتم: الف، شرح علاء‌الدین ابوالحسن علی بن القاضی نفیس‌الدین ابی‌الحزم القرشی معروف به «ابن النفیس» (متوفی سال ۶۸۷ هجری قمری):

ب، شرح ابراهیم علی بن محمد السامی القطب‌المعمری (متوفی سال ۶۱۸ هجری قمری):

ج، شرح ابی‌الفضائل محمد بن نامور الخونجی (الخنجی) (متوفی سال ۶۴۶ هجری قمری):

د، شرح یعقوب بن ابی‌اسحاق السامری (متوفی سال ۶۸۰ هجری قمری):
 ه، در قرن هشتم:

الف) شرح محمود بن مسعود بن المصلح شیرازی معروف به قطب‌الدین شیرازی (متوفی سال ۷۱۰ هجری قمری)

بنام «التحفة السعدیة». این شرح در میان اطباء قدیم معروفترین و بهترین شروع قانون بوده که عموماً طالبان علم طب از آن استفاده می‌نمودند:

ب) شرح سدیدالکازرونی (شرح کلیات قانون) (متوفی سال ۷۴۵ هجری قمری):

ج) شرح محمد بن عبدالله الاسرائیلی (متوفی سال ۸۰۰ هجری قمری):

د) شرح محمد بن محمود الاملی (متوفی سال ۷۵۳ هجری قمری):

هجری قمری):
 ه) شرح علی بن عبدالله مشهور بزین‌العرب المعمری (متوفی سال ۷۷۰ هجری قمری):

و) حاشیه‌ای بر قانون توسط ضیاء‌الدین بهاء‌الدین الشجاعی.

۶- در قرن دهم:
 شرح حکیم علی‌الجیلانی:

۷- در قرن دوازدهم:
 الف) شرح بر حمیات (تبها) قانون از اسحاق‌خان

بن‌اسماعیل‌خان دهلوی بنام «غایة‌الفهوم فی تدبیرالمهموم»
 ۸- در قرن سیزدهم:

شرح کلیات قانون از مسیح‌الملک (حکیم شفاوسی خان بن حکیم عبدالشافی‌خان):

باز برای آنکه مقام بزرگ قانون در طب اسلامی و جهانی مشهود گردد اضافه می‌نمایم:

که عده‌ای از اطباء و دانشمندان کتاب قانون را مختصر نموده یا آنکه شروع چندی بر قسمت‌های مختلف آن نوشته یا آنکه بر شرح قطب‌الدین حاشیه و شرح نگاشته‌اند،

که ذکر بعضی از آنها در این مقاله خالی از فائده نیست. منجمه از محمود بن عمر الجعینی (جعینی متوفی سال ۷۴۵ هجری قمری) تحت عنوان «قانونچه» (القانونجی

و علی بن النفیس القرشی تحت عنوان «الموجز» و محمد بن یوسف الایلاقی (متوفی سال ۴۶۰ هجری قمری)

به نام «الفصول الایلاقیه» و هبة‌الله بن جمیع اسرائیلی (متوفی سال ۵۹۴ هجری قمری) تحت عنوان «التشریح‌المکنون

فی تنقیح‌القانون» ایضاً از ابوسعید بن السرور اسرائیلی السامری العسقلانی بنام «خلاصة‌القانون» و از ابوعلی محمد بن یوسف بن شرف‌الدین به نام «مختصر‌القانون» و شرح نجم‌الدین

ابوالعباس احمد بن ابی‌الفضل الطیب معروف به ابن‌العالمه (متوفی سال ۶۵۲ هجری قمری) و شرح سعدالدین فارسی

و شرح اکمل‌الدین نخجوانی و شرح عبدالعزیز بن عبدالله الجیلی و شرح امین‌الدوله حکیم ابوالفرج یعقوب بن

۵۱ صفحه

اسحاق الطیب الکرکی المسیحی معروف به « ابن القف »
(متوفی سال ۶۸۵ هجری قمری) و شرح فخرالدین خجندی
وامثال آنها .

(برای اطلاع بیشتر رجوع شود به « کشف الظنون »
تألیف ملا کاتب چلبی حاجی خلیفه و آثار و رسالات و مقالات
مرحوم سعید نفیسی درباره ابن سینا و « مؤلفات ابن سینا »
تألیف قنوتی و « جشن نامه ابن سینا » تألیف دکتر ذبیح اله
صفا و « فهرست نسخه های مصنفات ابن سینا » تألیف دکتر
یحیی مهدوی و « مؤلفات و مصنفات ابن سینا » در دوره
مجله جهان پزشکی تألیف نویسنده وامثال آنها .

۵- ترجمه ها و ملخصات قانون

بررسی درباره ترجمه ها و ملخصات قانون تا آنجا که برای
این جانب مقدور بوده بقرار زیر میباشد :

الف) ترجمه قانون توسط ژرار دو کرمن (Gerardus
Cremonensis) در قرن دوازدهم میلادی تحت عنوان
'Liber Canonis Quem de Arabico in Latinum
Iranstulit'
میباشد که چاپ این ترجمه در سال ۱۴۷۹ میلادی در شهر
لیدن هلند بعمل آمده است ؛

ب) ترجمه عبری قانون توسط « یوسف لورکی »
'Yosef Lorki..' در سال ۱۲۷۹ بعمل آمده آنگاه سال
۱۴۹۱ میلادی در ناپل چاپ شده است ؛

ج) در سال ۱۵۰۷ میلادی در شهر ونیز ترجمه لاتینی
قانون بچاپ رسیده است . تمام این نسخه ها بسیار نادر میباشند .

د) اخیراً سال ۱۹۶۴ از روی این نسخه آخری در آلمان
تجدید چاپ (فتوکوپی از روی نسخه چاپی) بعمل آمده
که عیناً بمانند چاپ سال ۱۵۰۷ در دو ستون و در ۱۱۴۷
صفحه میباشد ؛

ه) ترجمه فارسی (کلیات قانون) را ملا فتح الله بن
فخرالدین شیرازی انجام داده و سال ۱۳۰۶ هجری قمری
چاپ گردیده است ؛

و) ایضاً ترجمه ای بنام « تشریح القانون » توسط
مترجم مجهول که نسخه آن در کتابخانه فاتح اسلامبول محفوظ
است ؛

ز) پرفسور ا . ویکرشایمر E. wickersheimer
از کتاب اول قانون سال ۱۹۳۰ میلادی در شهر لیدن
هلند رساله ای تحت عنوان ' Une Liste Dressée
au 15 éme Siècle du Premier Livre du Canon
D'avicenne بچاپ رسانده است ؛

ح) بعلاوه دانشمندان دیگر بمانند ژ . و . زوتتیمیر
J.V.Sontheimer (سال ۱۸۴۴ میلادی) و پ . دو کوئینگ
P. de K öning (سال ۱۸۹۸ میلادی) و ژ . هیرشبرگ
J. Hirschberg (سال ۱۹۰۲ میلادی) و O. Cameron
Gruner (سال ۱۹۳۰) ترجمه قسمتهائی از قانون را که
بزبانهای اروپائی انجام یافته است رسالائی تنظیم و چاپ
نموده اند .

۶- نسخ خطی و چاپی قانون

از نظر آنکه قانون توسط شیخ در حیاتش تدریس میشده،
بدیهی است از زمان شیخ نسخه های خطی فراوان تهیه
گردیده که در دست طلاب علم طب بوده است . از آن گذشته
چون قریب ده قرن در مشرق زمین و هفت قرن در مغرب
زمین کتاب درسی و مطالعه دانشجویان طب و اطباء بوده
قطعی است نسخه های بسیار و فراوان از آن تهیه گردیده و
برخلاف کتب طبی اطباء قبل از شیخ میباشد ، چرا که
کتابهای طبی اطباء قبل از شیخ با چنین سرعتی که قانون
اشتهار حاصل نموده نبوده است .
بهر حال تقریباً می توان گفت که تا قبل از اختراع چاپ

در اروپا متن عربی ترجمه آن به لاتین در مکاتب طبی شرق و غرب
نسخ خطی آن فراوان در دست طالبان و دانشجویان
قرار داشته و پس از اختراع چاپ و اینکه ترجمه لاتینی آن
در دسترس طالبان قرار گرفته قانون شهرت جهانی یافته
است .

اکنون نیز در اغلب کتابخانه های دنیا (کتابخانه های
عمومی و شخصی و دانشکده های پزشکی دنیا) چه در شرق
و چه در غرب نسخه یا نسخه های (چه از پنج کتاب قانون و
چه یک یا چند کتاب آن) دیده میشود که ذکر نام تمام
کتابخانه ها و شماره های کتاب باعث درازی مقاله گردد . فقط
مختصراً متذکر میگردم که نسخ خطی قانون در کتابخانه های
عمومی و دانشکده های پزشکی و کتابخانه های شخصی در اغلب

کشورهای آسیا و اروپا و آفریقا و آمریکا موجود است . از آن گذشته در تهران در کتابخانه‌های مجلس شورای ملی و کتابخانه ملی ملک و آستان قدس رضوی و بعضی کتابخانه‌های شخصی چه تمام قانون چه قسمتهائی از آن موجود میباشد .

در خاتمه این مبحث از نظر روشن شدن تعداد نسخ خطی قانون منحصرأ بذکر چند نسخه خطی قانون (یا قسمتهائی از آن) که در کتابخانه ملی ملک دیده‌ام باتشکر از حسن ظن حاج حسین آقا ملک و کمک و همکاری سرلشکر

حسین سیاسی و عبدالجواد طالقانی طالقانی رئیس و معاون کتابخانه یادآور میشوم بدین شرح :

(۱) شماره ۴۵۰۰ - تاریخ کتابت ۵۹۱ هجری قمری کتاب چهارم مشتمل بر ۱۶۶ ورق ۲۱ سطر - کاغذ دولتی آبادی بخط نسخ که ورق اول آن نونویس است . این نسخه قدیمترین نسخ قانون موجود در کتابخانه ملک است (اندازه ۲۴×۱۶ سانتیمتر) ؛

(۲) شماره ۴۵۴۴ - تاریخ کتابت ۶۶۹ هجری قمری مشتمل بر ۳۷۹ ورق ۳۵ سطر - کاغذ دولتی آبادی بخط نسخ که نسخه کامل قانون میباشد (اندازه ۳۲×۲۴ سانتیمتر) ؛

(۳) شماره ۴۴۹۹ تاریخ کتابت قرن هشتم هجری قمری مشتمل بر ۱۰۹ ورق ۴۵ سطر - کاغذ دولتی آبادی خط نسخ که قسمتی از قانون میباشد و آخر کتاب ناقص است (اندازه ۲۶/۸۸×۱۹/۶ سانتیمتر) ؛

(۴) شماره ۴۵۶۲ - تاریخ کتابت ۶۸۰ هجری قمری - کاتب شمس‌الدین محمد مرقدیانی مشتمل بر ۴۴۳ ورق

۳۵ سطر - کاغذ دولتی آبادی به خط نسخ (اندازه ۳۲×۲۳/۷ سانتیمتر) که ورق اول آن نونویس است . در صفحه آخر مهر صدرالاطباء و یادداشت وی با خط نسخ میباشد : « نواب مستطاب اشرف امجد ارفع و الاشاهزاده آزاده والاتبار حاجی مهدیقلی میرزا سهام‌الملک دام اقباله واجلاله‌العالی ، این کتاب مستطاب عالیشان را به این بنده فانی در تاریخ سلخ محرم ۱۳۰۲ هجری مرحمت فرمودند و باعطاء این کتاب قرین افتخار نمودند و انا العبد الاحقر الجانی غلامعلی

الطیب الخراسانی سنه ۱۳۰۲ . مهر صدرالاطباء » . در صفحه اول کتاب در گوشه پائین رقم رفته است : « من مملکات الاحقر غلامعلی سنه ۱۳۰۲ مهر صدرالاطباء » . ذیل این نوشته حاج حسین آقا ملک یادداشت کرده است : « گمان میرود بلکه ظن به یقین است که این کتاب اولین کتابی است که با نسخه اصل که بقلم بوعلی سینا نوشته شده باقی و در دسترس است - نه دیده شده و نه شنیده - حرره‌الحسین ملک‌التجار بتاريخ ۱۳۲۸ ر ۶۹ شمسی » بهرحال شرح بالا در باب این نسخه از آن نظر نگاشته شد که قانون چاپ تهران که مرحوم غلامعلی شاملو صدرالاطباء (پدر دکتر علی شاملو طبیب



این سینا در کتابفروشی (بخارا) نقل از مطبوعات شوروی

مشهور مقیم مشهد) تحت نظر مرحوم سید رضی طباطبائی سمنانی حکیمباشی نظام ترتیب داده از روی این نسخه است . دکتر محمد شهراد شاگرد مرحوم صدرالاطباء اظهار میداشتند که این نسخه بسیار قدیمی است و بسیار مورد علاقه مرحوم صدرالاطباء بود و تأیید مطلب بالا نمودند .

(۵) ۴۵۵۰ قسمتی از قانون که فصل حیات (تبها)

است تاریخ کتابت قرن دوازدهم هجری قمری - کاتب یحیی بن لالزار با کاغذ فستقی و خط نسخ ۲۹/۸۲۰/۸ ساتیمتر ممهور به مهر صدرالاطباء غلامعلی ومهرسلطان الاطباء که در پشت صفحه اول یادداشت صدرالاطباء بدین مضمون است : « کتاب مستطاب حیات قانون شیخ رئیس را در دارالخلافة طهران وانا الاحقر غلامعلی الطیب الخراسانی المشهدی ابتیاع نمود وانا الاحقر غلامعلی الطیب الخراسانی المشهدی سنه شوال ۱۲۹۴ هجری قمری » .

در کتابخانه ملك مجموعاً دوازده عدد نسخه خطی قانون شیخالرئیس موجود است که دو عدد از آنها قانون کامل (یعنی هر پنج کتاب را دارا است) وده عدد قسمتهائی از قانون میباشد .

۷- چاپهای قانون

الف) اول دفعه در شهر رم کتاب قانون با کتاب شفا ابن سینا در دو مجلد بسال ۱۵۹۳ بچاپ رسیده است ؛

ب) در قاهره درسال ۱۲۹۰ هجری قمری وبسال ۱۲۹۴ در مطبعه بولاق ؛

ج) در تهران بسال ۱۲۹۶ هجری قمری بقطع رحلی بزرگ و چاپ سنگی بهمت مرحوم سیدرضی خان طباطبائی

سنائی حکیمباشی کل نظام بامقابله وتصحیح مرحوم غلامعلی صدرالاطباء شاملو خراسانی و بخط میرزا محمدعلی طیب نظام و محمد حسین گلپایگانی در هفتصد وهشتاد و سه صفحه در تهران چاپ شده است وبنظر میرسد یکی از چاپهای خوب قانون باشد .

د) در هندوستان در شهر لکهنو درسال ۱۳۰۷ و ۱۳۲۴ هجری قمری باحاشیه میرزا محمد مهدی ؛

ه) کتاب چهارم قانون با شرحی بفارسی در سالهای ۱۲۷۴ و ۱۲۹۶ در لکهنو ؛

و) در لاهور درسال ۱۳۴۳ هجری قمری شرحی از کتاب بالا بفارسی بنام « کشف الرموز » تالیف احمدالدین لاهوری بچاپ رسیده است .

این بود مختصری از شرح کتابقانون شیخ که تا آنجا ممکن گردید باختصار نگاشته شد .

از خوانندگان مجله معارف اسلامی خواهشمندم اگر سهو ویا اشتباهی در مطالب این مقاله مشاهده می نمایند و یا آنکه اطلاعات زیادتیر و جدیدتری دارند بنده را مطلع فرمایند .

تهران مهرماه ۱۳۴۶

دکتر محمود نجم آبادی



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

(الف) رشع بولاق، سنه ۱۲۹۴ هجری قمری

دکتر محمود نجم آبادی
 تهران مهرماه ۱۳۴۶
 (ب) در قاهره درسال ۱۲۹۰ هجری قمری وبسال ۱۲۹۴ در مطبعه بولاق ؛
 (ج) در تهران بسال ۱۲۹۶ هجری قمری بقطع رحلی بزرگ و چاپ سنگی بهمت مرحوم سیدرضی خان طباطبائی

در کتابخانه ملك مجموعاً دوازده عدد نسخه خطی قانون شیخالرئیس موجود است که دو عدد از آنها قانون کامل (یعنی هر پنج کتاب را دارا است) وده عدد قسمتهائی از قانون میباشد .